

ЕЗИКОВА КУЛТУРА НА ЮРИСТА

Професор Нено Неновски

ЕЗИКОВИ ТРЕВОГИ

*Посвещавам на професор Борис Спасов –
радетел за добър български език на юристите*

През последните години в езиковата практика се забелязват хаотични процеси, сло-воупотребата (писмена и устна) не държи сметка за граматически правила, чуждици-те настъпват с увеличаваща се скорост. За всичко това има много причини, предим-но социални – и вътрешни, и международни. Ще отбележа само принизената работа в това отношение на училището и липсата на грижа за езика на различните средства за масово осведомяване.

Преди доста години се бях заловил да изнасям цикъл от радиобеседи за най-видните представители на политическата и правната мисъл в историята. Спомням си как редакторката, която ръководеше записите, ме прекъсваше, като ме заставяше да повторя правилно една или друга дума. Оттогава помня, че едно е да произнесеш учен, друго – учён, тъй като не винаги учёният е учён. И сега си спомням с благодарност за редакторките в издателство „Наука и изкуство“ и особено в издателството на БАН, които четяха и редактираха предварително ръкописите и след това съгласуваха бележките си с авторите. (Някои сега искат да ни внушат, че това е било цензура. Не, това беше грижа за качеството на публикуваното. Цензурата, доколкото я имаше, се осъществяваше по други пътища.) Оттогава ми е останало, че не трябва да употребявам израза „в тази връзка“, че трябва да ограничавам използването на думите „охра-на“, „изхождам от“, „обезпечавам“, „указвам“, „база“ и др. под. Кой се интересува днес от такива „дреболии“. „Медии“ – много, издатели и издателства – много – бър-зат да произведат нещо, да задоволят „пазара“, да спечелят. Тези дни прочетох, че в новоизлязла книга на изтъкнат български писател текстът е без пълен член...

За юристите обикновено се казва, че са известни с точния си език, с изискана-та си фраза. Но има и мнения, че се изразяват с „усукана“ фразеология, с канцелар-ски и бюрократичен език. Срещу това те възразяват, че съществува специален „юри-дически“ език, който не е достояние на всекиго. През последните години имам въз-можност да слушам с часове изказвания и слова на юристи, да чета купчини от

законопроекти, а от време на време (!) – и някоя юридическа книга. Установявам, че нежелателните езикови явления, за които стана дума, набират сила и сред многочислената общност на юристите, откъдето проникват и сред политици и журналисти.

Следващите редове са отглас на много пъти чуто или прочетено. Те нямат друга цел, освен да привлекат вниманието на юристите върху езика и да предизвикат размисъл. Не е думата толкова за юридически понятия и термини, колкото за некоректно използване и от юристите на общоупотребими думи и изрази, което загрозява юридическата реч, затъмнява интелектуалния ореол на юриста.

* * *

Ето думи и изрази, върху точната употреба на които заслужава да помислят някои представители на юридическото „съсловие“ – дейци на науката, практики, експерти в областта на нормотворчеството, администратори. (Подреждам ги по азбучен ред.)

Взаимствам. Понякога казват: „Тази разпоредба е взаимствана от стария закон“, „Уредбата е взаимствана от международни конвенции“, „Той е взаимствал тезата си от...“. Очевидно е, че в подобни случаи не е въпрос за взаимстване, а за заимстване. Тук няма взаимност, защото само едната страна взема, заимства от другата. Така със същата чудна логика някой би назовал като взаимстване и плагиатството...

В тази връзка. Разпространението на този израз („русизъм“) е масово. За извършване на преход от нещо по-общо и принципно към нещо по-частно и специално (и във връзка с току-що казаното) на помощ идва „в тази връзка“. Например: „Налице е значително увеличение на детската престъпност. Това не може да не тревожи цялото общество. *В тази връзка* се налага да усъвършенстваме нормативните актове, които се отнасят до този проблем.“ Изразът, освен че е ненужна чуждица, е некоректен от гледище на българския език. Първо, не е ясно за каква, за коя *връзка* става дума. Това е „тази връзка“, но тя до момента не е назована и си остава нещо неопределено. Второ, „*в тази връзка*“ чисто граматически означава, че се има предвид нещо, което става, съществува и пр. *вътре* във връзката. Вместо да се върви към този абсурден смисъл, трябва да се каже просто и естествено: „Във връзка с това“, т. е. с току-що казаното (написаното), се поставя и въпросът за...“

Входирам. Това е може би най-новото изобретение на канцеларския жаргон, появило се в някои служби на Народното събрание. „Връщаме ви законопроекта. Председателят на парламентарната група моли да го *входирате* при вас и тогава да ни го изпратите.“ Да го „входирате“ – в смисъл да го заведете канцеларски, да му дадете входящ номер. Ако се приложи същата езикова логика, ще трябва да може да се говори и за ... „изходиране“, когато се поставя изходящ номер на някакъв документ. Засега това езиково изобретение е само в говора. Ще гледаме дали ще приеме и писмена форма.

Дебат или дебати? В единствено число – „дебат“ – терминът започна да се употребява във Великото народно събрание (1990–1991 г.), особено от един от „бащите“ на новата Конституция. „Дебат“ постепенно стана любим термин на всички

принадлежащи към новия, следдесетоноемврийски политически елит. В този му вид той навлезе и в писанията на публицисти, политолози и др. По-рано ние знаехме думата „дебат^И“, но не и думата „дебат“. Някои езиковеди, и сред тях на първо място проф. Стефан Брезински, положиха много усилия да обяснят и разяснят, че в българския книжовен език думата „дебат“ няма форма за единствено число, че тя, както и думите „ресурси“, „финанси“, „гащи“ и т. н. спада към думите от рода *pluralia tantum* (само в множествено число). Писаха езиковедите, но, изглежда, напразно – „дебат“ шества и се налага. „Политическата класа“ почти не се интересува от езикови норми и това е пример за влиянието на социалния живот върху езика.

Завишавам. Казват: „Да завишим наказателната отговорност“, „Законопроектът предвижда завишени наказания“. Какво е това „завишавам“? Такава дума в речника няма! Както няма и дума „зачитам“, за да се означа началото на някакво четене и прочитане. Има думи „повишавам“ и „увеличавам“ и точно те трябва да се използват в случаи като отбелязаните.

Защита правата. Често срещаме да употребяват двете думи без граматическа връзка помежду им. През последните години темата за правата стана модерна. И юристи, и неюристи тръбят за „защита правата“ на човека. Не казват „защита *на* правата“, за да не се получи повторение на предлога „на“ – защита *на* правата *на* човека. Това води до грозно словосъчетание. Преди много години срещнах в Правния институт на БАН известния наш езиковед, вече покоен, проф. Любомир Андрейчин. Запитах го как да постъпваме, когато в текста се получи натрупване на предлога „на“ в едно изречение. Първо, отговори ми той, не трябва да се боим от предлога „на“. В нашия език почти не съществуват падежи и затова не може да се мине без „на“. Няма нищо нередно, ако предлогът се използва два-три пъти в изречението. Вижте поляците какви струпвания на съгласни имат. Но това е присъщо на езика им. Второ, повтаряне на „на“ може да се избегне чрез други връзки между думите. Вместо „защита *на* правата *на* гражданите *на* България“ може да се каже „защита на правата на българските граждани“. Словосъчетанието „защита правата“ обаче не е издържано от езикова гледна точка.

[Да отбележа в скоби, че има и други изрази, които изискват предлога „на“ и без него те изглеждат „спънати“, с отсечена опашка. Сеещам се за изразите „от гледна точка на“, „с оглед на“, „по повод на“. Ала не са малко тези, които забравят за необходимия при тях предлог „на“. Така един председател на парламентарна група в XXXIX Народно събрание се изразява винаги по следния начин: „От гледна точка приватизацията ние предвиждаме...“, „Този въпрос е много важен от гледна точка влизането на България в Европейския съюз.“ В известните ми тълковни речници на българския език посочените изрази се отбелязват именно така: „от гледна точка *на*“ и „с оглед *на*“ (към) нещо.]

История на българската държава и право. Това е не само словосъчетание, но и наименование на научна дисциплина. Не е издържано обаче от езиково гледище и от гледище на науката за държавата и правото. Прилагателното „българската“ (ж. р.) е съгласувано логично със съществителното „държава“ (ж. р.), но не и със съществи-

телното „право“ (ср. р.). Словосъчетанието (и наименованието на научната дисциплина) е може би оправдано, ако приемем, че държавата и правото е едно явление, една субстанция и следователно двете (държавата и правото) са един предмет на научно познание, а от езикова гледна точка са едно-единствено съществително. Това обаче не е така. Държавата и правото, съответно българската държава и българското право, са различни и отделни явления, макар че са свързани помежду си. Не съвпадат те и като предмет на познание.

Наименованието на научната дисциплина бе възприето у нас в началото на 50-те години, като се подражаваше на съветската терминология. В Съветския съюз съществуваше науката (и научната дисциплина в юридическите факултети) „История на съветското государство и права“. Според правилата на руския език това наименование е издържано – и „государство“ и „право“ са думи от среден род. У нас никой не се замисли по въпроса, който поставям сега. Не се замислят и учените и преподавателите по история на българската държава и българското право. Въпросът обаче е сложен: може ли да има единна (еднопредметна) наука „история на българската държава и право“, след като е безспорно, че държавата и правото са две отделни същности? Традиционно у нас е преподавана „история на българското право“. Вече се отказаме от двупредметната (и диспаратна), учебна дисциплина „теория на държавата и правото“. Но историците на правото карат по инерция от миналото (несъзнана и неоправдана приемственост!), без да изяснят теорията и методологията на предмета на науката, която ги занимава. Всъщност какво разбират те под „история на българската държава“? По какво се отличава тяхната история от историята на историците на България? Но нека спра дотук, защото това вече не са „езикови тревоги“.

Това ме касае. Вместо да кажат или да напишат „засяга ме“, „отнася се“ и др., не са малко юристите, политиците и журналистите, които прибегват до „касае“, „касае се за“, „касае ме“: „Има отпуснато финансиране, което касае работата на 400 служители...“ (изказване на министъра на правосъдието¹), „закононото ограничение касае само осъдените на лишаване от свобода“, „този международен договор не касае разглеждания казус“ и пр. Езиковедите смятат, че недомислената чуждица (от руския език) е наследена като че ли най-напред в юридическата практика². Глагол „касае“, „касаят“ не съществува в българския език. Вместо тези невъзможни форми трябва да се използват българските думи „засягам“, „отнася се до“, „допирам се“, „докосвам се“.

На основата на. Все от разговора с Л. Андрейчин (вж. по-горе при словосъчетанието „защита правата“) съм запомнил, че под влияние на руския език у нас се употребява прекомерно изразът „на основата на“. Знае се, че предлогът „на“ има много значения. Наред с другото той има смисъл и на „върху“, с него се означава основата на нещо. И точно тук има резерви за избягването му, за да не се натрупа той поради употребата му и с друго негово значение, например за означаване на притежание. „*На* обвиняемия се наложи да се брани *на* основата *на* конституционната разпоредба

¹ В. „Труд“, 28 март 2003 г.

² Вж. Ст. Брезински, в. „Дума“, 3 май 1994 г.

на чл. 56 от Конституцията.“ Или: „Правото *на* ищеца трябва да се изясни *на* основата *на* принципа за...“ Тук вместо „на основата“ може да се каже „въз основа“. Поначало е коректно вместо „на основата“ („Той изгради доводите си на основата на концепцията за ...“) да се казва и пише „*върху* основата на...“ Щом нещо се поставя върху друго нещо, то и точният предлог е „върху“.

Обозначавам. Глаголът е от руски произход, който се издава от частичката „об“ пред „означавам“. Юристите го обичат много, забравяйки за българския глагол „означавам“ със смисъл: поставям знак на (за) нещо („означавам“ се среща и в руския език, но повече като остаряла дума). Мислят, че като се изразят с „обозначавам“, речта им звучи по-солидно. По същия начин постъпват и лекарите, когато казват, че болестта се е „обострила“, вместо „се е изострила“.

Оттук нататък или отсега нататък? Напоследък изразът се употребява твърде безразборно от политици и юристи. Застъпва се някаква теза (политическа, юридическа, научна и пр.) и се добавя: „Оттук нататък трябва да се мисли за...“ („да се извърши“ нещо и др. под.). Изразът се употребява коректно, когато с него се означава място, а не време. Когато става дума за време, трябва да се каже „*отсега* нататък“ (в см. занаят). Тази форма не трябва да се абсолютизира – не е беда да се каже „оттук нататък“ с по-общото значение на „от този момент насетне“. Но с това не е препоръчително да се прекалява, като се изоставя първостепенното значение на израза – за място.

Охрана, охранявам. И тази дума е с руски произход. Особено разпространена е сред юристите, в администрацията. Може би в някои случаи да е придобила специален списъл и поради това да има своето място за тях. При всяко положение обаче тя не трябва да измества българските думи „защита“, „защитавам“, „защитавам“. За това съм си взел урок от редакторките в издателствата, които преглеждаха ръкописите ми.

Пленарна зала. През последните години стана модерно народни представители и други политици, покрай тях и журналисти, да използват думата нечленувана. „Аз се чувствам чудесно в пленарна зала“ (зам.-председател на парламентарна група), „Не считам, че отсъствието на депутати от зала е функция от отсъствието на Пламен Панайотов от страната“ (зам.-председател на Народното събрание)³. Езиковедите пишаха, че този жаргон е недопустим езиково. Щом става дума за пленарната зала на парламента, думата трябва да се членува, тъй като иначе става неопределена – някоя, коя да е зала. За съжаление подобна езикова практика навлезе и в законодателството. Срещат се законопроекта (не изключвам и действащи закони и други нормативни актове), в които наименованията на точно определени министерства и други ведомства, на национални институции се изписват нечленувано: „В Министерство на правосъдието се води отчет“, „Българска национална телевизия отразява изборната кампания“ и др.

(Любопитно е, че политическият, включително и парламентарният живот в „прехода към демокрация“ се очертава като постоянен замърсител на правилния българ-

³ В. „Труд“, 15 септември 2002 г.

ски език. Дали това не се дължи на незадоволителната езикова култура на българския „политически елит“? Както изглежда, поне в езиково отношение, тук не е налице „елит“. При това „елитът“ в повечето случаи е съставен от юристи...)

Регламентирам. Думата изпълва речта на юристите. Завършилият правото юрист мисли, че тя му служи да се изявява като специалист, който казва нещо, което не е по силите на другите. С този термин си служат не винаги на място и вече възрастни професори по юридически науки, с него кривят езика си политици, администратори, журналисти. Употребяват го в различни съчетания: „Законът регламентира“, „Конституцията регламентира“, „Необходимо е да се регламентира дейността на...“ Веднъж, в открито заседание на Конституционния съд, чух докладчикът по делото да се изразява постоянно по следния начин: „Чл. ... от Конституцията регламентира, че...“ (следва текстът на разпоредбата).

Точният юридически смисъл на термина „регламентирам“ (абстрахирам се от възможния негов по-общ, неюридически смисъл) означава уреждам, нормирам, *конкретно, в подробности, в детайли*. Това е в съответствие с понятието за „регламент“, т. е. правилник, нормативен акт с подзаконов характер. Регламентирането е присъщо на регламентарната власт (*le pouvoir réglementaire*). Ето защо не е изискано да се каже, че законът (акт, уреждащ основни обществени отношения!) регламентира. Още повече, не е допустимо да се придава на конституцията регламентарна функция, като се казва и пише, че „конституцията регламентира“. Регламентирането подобава повече на изпълнителната власт, но не и на законодателната власт, да не говорим за учредителната. Адекватният термин за закона и конституцията е „уреждам“, „нормирам“. Можем да кажем, че с правилник, с наредба и др. под. се осъществява регламентиране, но със закон, още повече, основен (конституция), се дава юридическа уредба, осъществява се правно уреждане на определени обществени отношения. При конституционната нормативност изпълват конституционните принципи, основните начала на правния строй на обществото и никак не върви фразеология, според която „конституцията регламентира“. Освен ако искаме да посочим, че тя се впуска в подробна, регламентарна уредба, с което се отклонява от природата на конституционното нормиране и регулиране.

Давам си сметка, че „агресията“ на термина „регламентирам“ е довела до някои резултати – гражданственост сред юристите получава един широк смисъл на термина „регламентирам“, смисъл на уреждам, нормирам изобщо. Това се наблюдава и при други езици. Например преди три-четири десетилетия в руската юридическа литература терминът „регламентирам“ почти не се срещаше и с него, като с чуждица, понякога се шегуваха, конструираха каламбури. Напоследък обаче го намирам тук-там в руски юридически книги. Като че ли подобно явление има и във френската литература. Въпреки всичко си остава изискването юристът да се придържа към точна употреба на различните термини и понятия и в това отношение към правилна употреба и на термина „регламентирам“.

Следва да или трябва да? В говора на юристите, в писанията им, че и в нормативните актове глаголт „следва“ не само конкурира, но започва и да измества гла-

гола „трябва“. И тази дума идва от руския език (руската юридическа и административно-бюрокраична терминология навлиза у нас още по време на Освобождението и след него). Но в българския език, както отбелязва на едно място и проф. Борис Спасов, тя не звучи по български. Точният ѝ смисъл в българския език е да означава, да изрази нещо, което следва или върви *след* друго нещо. Това е налице както при причинно-следствените връзки (напр. смъртта е следствие на нанесена огнестрелна рана), така и при правно-логическите връзки и зависимости (наказанието следва престъплението).

Масовият юрист (да го наречем така) обаче не се замисля върху тези подробности и блъска във всяко изречение думата „следва“. И ако човек е на някакво събрание или обсъждане, в което участват 20–30 юристи и се заслуша в речта им, ще установи истински порой от „следва“ (както и от „считам“ – вж. по-долу). Със „следва да“ се дава израз на всичко онова, което трябва, налага се, предстои и т. н. да се направи. Думата (глаголът) „трябва“ се изоставя, а тъкмо тя (той) е адекватният термин за изразяване на правно-нормативните зависимости, на правнодължимото, на *Sollen* според класическата терминология на правната философия и правната деонтология. Казаното не изключва възможността вместо „трябва да“ да се каже „необходимо е“, „наложително е“ и др. под., тъй като и те са адекватна езикова форма на дължимото.

За жалост „следва да“ изпълва и съдебните актове – и не само на обикновени съдилища, но и на Конституционния съд (вж. напр. к. д. № 2/2001 г.). Това се обяснява частично със значителния брой на конституционните съдии, идващи от системата на общите съдилища. Да отбележим, че „следва да“ се намести и в две конституционни разпоредби (чл. 22, ал. 1 и чл. 31, ал. 1), колкото са и конституционните разпоредби, в които има „трябва да“ (чл. 53, ал. 5 и § 4).

Случва се. „Какво ще се случи“, „Какво се случва...“ Все нещо се случва или ще се случи, както нещо „все тече“ (вж. по-нататък). Тази изтъркана вече щампа се употребява под път и над път в „политическото пространство“ от парламентаристи, юристи и особено от „медийни“ журналисти“ (напр. по БНТ питат специалните си кореспонденти все по една и съща формула – „Вие сте в Афганистан. Какво се случва там?“ „Какво се случи в Багдад през изминалия ден?“). Министърът по европейските въпроси (юристка) и тя на свой ред (в телевизионно предаване): Решението на ВАС по приватизацията на „Булгартабак“ не предопределя това, което ще се случи занапред... „Случва се“ се употребява без оглед на характера на явлениято, събитието, действието и пр., което трябва да се означава, изрази, съобщи и т. н. – дали то е от рода на случайните, или не. Никакви усилия да се потърси друго езиково средство: „става“, „извършва се“, „настъпи“, „има“, „какви са последните новини“ и др. под.

Спастрям. Добре известен е смисълът на тази народна дума: прибирам, запазвам, спестявам. Но в политическата журналистика той понякога бива изопачаван. „Във вторник социалистите обявиха, че ще са готови за управлението до 30 юни. И *спастряха* правителство в сянка. В него преобладават министри и апаратчици от сгро-

молясалото се в края на 1996 г. двегодишно управление на Жан Виденов.⁴ Вероятно авторите на подобни текстове са млади хора, все по-отдалечаващи се от народните говори, но със стремеж да покажат, че ги познават.

Способствам. Ето още една чуждица, предпочитана от юристите пред българските думи. В някои случаи тя е влязла в по-общи правни термини и изрази и затова едва ли е уместно да бъде изгонена изцяло. Но защо трябва да бъде употребявана на всяка крачка – в обикновената, неспециализирана реч на юриста? Срегнах я и в мотивите на законопроект (за изменение и допълнение на Закона за митниците, внесен в Народното събрание в началото на 2003 г.). Съществуват български думи като „спомагам“, „допринасям“ и пр., които не само могат, но и трябва да ни служат в повечето от случаите, в които паризитира чуждицата „способствам“.

С цел... Не само в речта (писмена и устна), но и в нормативните актове се разпространява една форма – нито красива по звучене, нито издържана езиково: „с цел извършване...“, „с цел подпомагане...“, „с цел изравняване...“, „с цел предотвратяване...“ Примерите са от действащи закони и от внесени напоследък в Народното събрание законопроекти. Ако вземем някои от тези примери, между „цел“ и „извършване“, „цел“ и „подпомагане“ и пр. трябва да има граматическа връзка: с цел *да* се изравнят, с цел *да* се предотвратят и пр. Понякога изобщо не се налага да се използва думата „цел“, за да се изрази съответната разпоредба – вместо „с цел извършване на“ може да се каже просто „за извършване на“.

Считам. Този глагол е истинската запазена марка на юристите и покрай тях, доколкото те навлязоха в политическия живот, и на политици, парламентаристи, политически коментатори. „Аз считам“, „ние считаме“, „направлението счита“, „комисията счита...“ Ужасен поток, който просто те смазва, особено ако си на многолюдно събрание или някакво друго сборище на юристи. При това думата „считам“ се изговаря обикновено с някакво натъртване, с което се повишава и подчертава нейното звучене и нейното значение. Използват се и невероятни словосъчетания, като: „Следва да считаме“, „Считам, че законодателят следва да...“. „Считам“ шества и в законодателството. Не привеждам примери, тъй като те са безброй, но изкушението намира и ще дам все пак един: „Когато компетентните органи по надзор на пазара *счетоват*, че ...“ – в посочения малко по-горе законопроект относно митниците. Не се ли досетиха да напишат „когато преценят“, „когато сметнат“, „когато приемат“?

Ще приведа и по-дълъг цитат от известния езиковед проф. Ст. Брезински, според когото този чужд езиков елемент е присъщ главно на речта на юриста: „Изобщо юристът „счита“ – той *не мисли*, или *не смята*, или *не е на мнение* и т. н., защото така са го учили години наред в университета, и в законите ни. И забравя, че в първите следосвобожденски месеци у нас е имало руснаци съдии, адвокати, прависти изобщо, които са въвели руски термини (срв. напр. ужасните *ищец*, *ищца*, *иск* и пр.).

И тези термини, включително и глаголите *считам*, и да добавим *касае ме*, и до днес са неизменни маркери, че който ги употребява в речта си, безусловно е юрист.⁵

⁴ Статия на Неда Попова, в. „Труд“, 10 април 2003 г.

⁵ Вж. статията на Ст. Брезински „Считам, че може да се счита...“, в. „Труд“, 3 декември 2001 г.

(Нека уважаемият езиковед ми позволи уточнението, че под влияние на юристите „считам“ пльзна и сред парламентаристи и политици, които не са юристи. Аз самият станах жертва на редакторска намеса в мой текст: в предговора ми към книга на Университетското издателство, 2001 г., думата „смятам“ е поправена на „считам“...)

Съотношение между или съотношение на? Като млад написах една книга за единството и взаимодействието, в които се намират държавата и правото. При обсъждането на ръкописа ѝ някои колеги казаха, че темата е за съотношението *между* държавата и правото и че в този смисъл трябва да се формулира и заглавието на работата. И наистина, в литературата се беше установил този израз: „съотношение между държавата и правото“, „взаимодействие между държавата и правото“. Както и аналогични изрази: „съотношение (взаимодействие) между право и политика“, между право и икономика, между правосъзнание и престъпност и пр.

Обладан от съмнение, потърсих за консултация младия (тогава доцент) езиковед Моско Москов (по-късно твърде известен, за жалост, вече отишъл си). Той се замисли върху съчинението ми с темата му и препоръча категорично да използвам не съюза „между“, а съюза „на“: не „съотношение между държавата и правото“, а „съотношение *на* държавата и правото“, не „взаимодействие между държавата и правото“, а „взаимодействие *на* държавата и правото“. Щом говорим (пишем) за *съ*-отношение или за *взаимо*-действие, то явно е, че вече изразяваме взаимно отношение и взаимно действие. Употребата на съюза „между“ ще внесе в изречението смислова тавтология: *съ*-отношение *между*.

Тече. Сред юристите, пък и сред журналисти ще чуете да казват често и трафалетно (да си послужи и аз с някоя чуждица): „тече проверка“, „тече ревизия“, „тече следствие“, „тече съдебен процес“, в Народното събрание „тече гласуване“ или „тече заседание“. Всичко тече, подиграват се някои на този шаблон, правейки алюзия за (на) философския принцип „панта рей“ на Хераклит. Глаголът „тече“ извън абстрактния му философски смисъл би бил допустим понякога за образно изразяване на някакъв процес или някакво действие, но с тази му употреба не трябва да се прекалява, защото точният му смисъл е свързан с нещо, което наистина може да тече (освен за нещата, които са течни, казва се и за времето, че тече). Защо трябва да казваме, че „тече проверка“, когато можем да кажем, че се „извършва проверка“, че „има съдебен процес“, „има заседание“, „провежда се гласуване“ (sic! без да се прекалява с „провеждам“ – един шаблон в недалечното минало). И защо все да тече, след като може поне да се внесе малко разнообразие с „протича“...

Удачно. Често употребяват тази чужда дума, вместо да се потърси българската дума „уместно“, а при възможност желаният смисъл да се постигне и с думи като „сполучливо“, „подходящо“. (Веднъж чух колега да казва: „Болшинството (?), предвидено в чл. ... на законопроекта, е неудачно (?).“

* * *

За изписването на някои латински думи. Пишат „jus“, „juris“, „judex“, „judicata“, „justitia“. Същите думи се изписват и по друг начин: „ius“, „iuris“, „iure“, „iudex“, „iudicata“, „iustitia“. Аз си служа с втория начин на писане. Така ме е учил моят пре-

подавател по латински език Макари Порталски, така са изписани посочените думи (и техни производни) в популярния сред студентите по мое време Латинско-български речник на Мих. Войнов и Ал. Милев, така пишеше и нашият професор по римско частно право Михаил Андреев. Специалисти са ми обяснявали, че в азбуката на латинския език от класическия му период, откъдето главно идва латинската юридическа терминология, не съществува буквата „j“. Тя се появява по-късно, при вулгаризирането на латинския език в Западна Европа. Българската традиция и практика е за предпочитане пред западноевропейската и руската (заета от Запад).

За така наречения юридически език. Несъмнено в езика на юристите присъства специална терминология. Свои особености, понякога доста значителни, имат езикът и стилът на юридическите актове. Струва ми се обаче, че е трудно и пресилено да се говори за *самостоятелен* юридически език. Първо, такъв естествен език няма. „Юридическият език“ се подчинява (трябва да се подчинява) на нормите на българския език, както това е и при всеки друг национален език. Второ, спецификата, особеностите на този „юридически език“ идват от *специалните понятия и термини*, отразяват и изразяват семантично и семиотично правната материя като особена обективна реалност. Но тези понятия, термини, знаци (в юридическите актове например) са нормативно подчинени на общите езикови правила, функционират в съответствие с тези правила. От гледна точка на юридическите понятия, термини, знаци, конструкции „юридическият език“ съдържа аспекти и елементи на изкуствен език (*construit* в правото според Fr. Gény). Изкуственото си остава в езикова нормативна зависимост от естествения език. Поради това за юридически език според мен може да се говори условно, като се съзнава за какво става дума. При такава условност може да се каже, че юридическият език и юридическият стил трябва да се изучават, усъвършенстват и пр. (Тук положението не е по-различно от понятията за „медицински език“, „военен език“ и др. под.)

Широко разпространени са обаче съвсем превратни схващания за смисъла и съдържанието на понятието „юридически език“. Обикновено тези схващания, повече наивни, прикриват недостатъчната езикова грамотност на юриста (не говоря за не-юриста) и му служат за защита срещу критични бележки и предложения за подобряване на един или друг текст, на който той е автор. В такива текстове ще срещнете многократно повтарящи се думи, всъщност щампи, като „видно“, „досежно“, „съдът съобрази, че“, „довод“, „явства“ (!), „ерго“, „водим от“, „процесна комисия“, „процесен имот“ и др. под. [Преди доста години бях срещнал в текстове, изготвени от юристи, думите „сведочи“ (гореизложеното сведочи, че...) и „касателно“ (в смисъл относно).]

Оказва се, че за мнозина юристи „юридическият език“ е чисто и просто един канцеларски език, език на бюрокрацията, в много случаи водещ началото си от временното руско управление у нас в края на XIX в.

Истинският юридически език – това са а) изработените от правната наука и юриспруденцията съдържателни *понятия и термини* и б) тяхната точна употреба. Да повторя: не думи-канцеларизми, а правилно използвани понятия, както и термини за

означаване на понятията (правен субект, субективно право, юридическо задължение, юридически факти – събития, действия, състояния, правонарушения, престъпления, непредпазливост, небрежност и мн. др.).

Ще завърша с още един спомен. С покойния проф. Милчо Костов полагахме усилия при обсъждането на проектоактовете на Конституционния съд да ги изчистваме от щампи и различни редакционни неточности. Казвахме: „Да поскратим „от това е видно“, има го няколко пъти. На всяка страница е препоръчително да има поне два нови реда. Иначе това е непробиваема маса и не се чете.“ Такива забележки срещаша дружен отпор: „Да не забравяме, че юридическият език има своите характерни черти! И кой е определил, че на всяка страница трябва поне два пъти да се започва на нов ред!“

* * *

Съзнавам, че езикът се развива под влияние на много фактори, особено на социалните, включително и на международното общуване. Сближаването на нашето законодателство с европейското право поражда и много проблеми пред българската юридическа терминология – неоправдано възприемане на чуждици и чужди езикови обороти и др. Съзнавам също, че в не малко отношения съм консервативен. С някои новости вече се примирявам: да се пише (почти навсякъде) „съгласно“ и „съобразно“ без предлога „с“, както се пишеше по-рано („съобразно с чл. ...“, „съгласно с текста на чл. ...“), предадох се и пред кратката форма на глаголи като „използвам“, „усъвършенствам“, вместо предишните „използувам“, „усъвършенствувам“ и пр.

Изложените бележки не принадлежат на езиковед. Както отбелязах още в началото, желанието на автора им е повече от скромно – те да заострят вниманието на по-младите юристи към езика, към нормите му, които са също тъй задължителни, както и нормите на правото, макар и в друга сфера на отношенията между хората. Младият човек обикновено иска да се изяви, да се изкаже. Към формата не е толкова придирчив. Зная това по себе си. Ето защо, колкото по-рано той се замисля върху нея, създавайки си съответните навици, толкова по-добре.